

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ ΚΑΙ ΜΕΘΟΔΟΣ *

Υπό Α. Θ. ΧΟΥΜΑΝΙΑΔΗ

1. Ἡ ἔννοια καὶ ἡ σημασία τῆς Οἰκονομικῆς Ἱστορίας.

Ἡ λέξις Ἱστορία ἔχει διττὴν ἔννοιαν, ἢτοι τὴν ἀντικειμενικὴν, ἢ ὅποια ἀφορᾷ εἰς τὰ ἱστορικὰ γεγονότα καὶ φαινόμενα ὡς ταῦτα ἐξελιχθῆσαν ἐν τόπῳ καὶ χρόνῳ, καὶ τὴν ὀποκειμενικὴν, ὡς ἐκ τῆς συμμετοχῆς τοῦ ἱστορικοῦ εἰς αὐτὰ ¹.

Διότι διὰ τῆς θεωρήσεως τῶν γεγονότων καὶ φαινομένων ὁ ἱστορικὸς ἐρευνᾷ, ἐπεξεργάζεται καὶ ἐρμηνεύει ταῦτα συμφώνως πρὸς τὰς ἰδίας ἀντιλήψεις, δεχόμενος καὶ τὴν ἐπιρροὴν τοῦ περιβάλλοντός του.

Εἰς τὴν Ἱστορίαν κύριος παράγων εἶναι ὁ ἄνθρωπος, καὶ ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος μελετᾷ τὰς πράξεις τῶν ἀνθρώπων τὰς συνδεομένας μὲ τὰ ἱστορικὰ γεγονότα καὶ φαινόμενα εἶναι καὶ πάλιν ὁ ἄνθρωπος.

Γενικῶς Ἱστορία εἶναι τὸ σύνολον τῆς ἀνθρωπίνης πείρας, αὕτη δὲ ἀνήκει εἰς τὸν παρελθόντα χρόνον, ἐπειδὴ δὲ περιλαμβάνεται εἰς τὴν ἀνθρωπίνην πείραν καὶ ἐκεῖνη τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν λέγοντες Ἱστορία ἐν στενῇ ἔννοίᾳ ἐννοοῦμεν μόνον τὸ σύνολον τῆς πείρας ἥτις ἀνήκει εἰς τὴν ἀνθρωπίνην πρᾶξιν ².

Μέρος τῆς Γενικῆς Ἱστορίας τοῦ Πολιτισμοῦ εἶναι ἡ Οἰκονομικὴ Ἱστορία ³, ἥτις ἀσχολεῖται ἰδιαίτερος περὶ τὴν ἀνθρωπίνην οἰκονομικὴν δρᾶσιν κατὰ τὴν διαδρομὴν τοῦ βίου τῆς ἀνθρωπότητος περιγράφουσα τοὺς ὅρους, κατὰ χώρον καὶ χρόνον, ὑπὸ τοὺς ὁποίους οἰκονομικῶς ἀνεπτύχθησαν οἱ λαοὶ καὶ ἀντέδρασαν εἰς αὐτοὺς τοὺς ὅρους.

Τὴν Οἰκονομικὴν Ἱστορίαν διακρίνομεν εἴτε εἰς ἀτομικὴν, ἐφ' ὅσον αὕτη ἀφορᾷ εἰς πρόσωπα ἔχοντα βεβαίως ἱστορικὴν σημασίαν, λ.χ. εἰς τὴν δρᾶσιν τραπεζιτῶν, ἐμπόρων, ποντοπόρων, ἐφευρετῶν, εἴτε εἰς ὁμαδικὴν, ἐφ' ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν οἰκονομίαν μιᾶς κοινότητος ἀνθρώπων, ἐνδὸς

* Ἀνακοίνωσις εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Ἑταιρείαν Οἰκονομικῶν Ἐπιστημῶν (Μάιος 1961).

1. G. Mondaini : La Storiografia nella esperienza semiscolare di un docente, εἰς M. Caroselli, Natura e Metodo della Storia Economica, σελ. 117.

2. L. von Mises : The Ultimate Foundation . . . , σελ. 5.

3. P. Schrecher : Work and History σελ. 71 κ.επ.

λαοῦ, ἢ καὶ ὀλοκλήρου τῆς ἀνθρωπότητος. Ἐπίσης πλὴν τῶν διακρίσεων τούτων ἔχομεν καὶ ἐτέρας τοιαύτας, ὅσον ἀφορᾷ ὠρισμένους οἰκονομικάς κατηγορίας, λ.χ. τῆς παραγωγῆς, τῆς γεωργίας, τῆς βιομηχανίας, τοῦ ἐμπορίου, τοῦ χρήματος, τῆς πίστεως, τῶν τιμῶν, κλπ. ἢ μιᾶς κοινωνικοοικονομικῆς κατηγορίας, λ.χ. δουλοκτησίας, κεφαλαιοκρατισμοῦ κλπ.

Ἡ σημασία τῆς Οἰκονομικῆς Ἱστορίας εἶναι μεγίστη, διότι ἀνευ Οἰκονομικῆς Ἱστορίας οὐχὶ μόνον εἶναι ἀδύνατος ἡ θεωρητικὴ καὶ ἐφηρμοσμένη πρόοδος τῆς Οἰκονομικῆς Ἐπιστήμης, ἀλλὰ καὶ γενικώτερον εἶναι ἀδύνατος ἡ πλήρης σύλληψις τῆς γενικῆς ἱστορίας τοῦ πολιτισμοῦ.

Οἱ ἀκολουθοῦντες τὴν ἄκραν ὁδὸν τῆς ἀρνήσεως εἰς τὴν Οἰκονομικὴν Ἱστορίαν καὶ τὴν Ἱστορίαν γενικώτερον τὴν συμβολὴν των διὰ τὸ παρὸν ἰσχυρίζονται ὅτι τὸ παρελθὸν δὲν ἔχει πρακτικὸν ἐνδιαφέρον διότι τοῦ παρόντος τὰ προβλήματος εἶναι διάφορα. Οἱ ὑποστηρίζοντες μίαν τοιαύτην ἄποψιν λησμονοῦν ὅτι αὐτοὶ οὗτοι εἶναι «ἱστορικὰ ἄτομα», δεδομένου ὅτι δὲν εἶναι τελείως ἀνεξάρτητοι τοῦ ἱστορικοῦ των παρελθόντος, υἱοθετοῦντες δὲ τὴν κοντόφθαλμον αὐτὴν θέσιν ὀδηγοῦνται εἰς λανθασμένα συμπεράσματα. Διότι πῶς ἄλλως στερούμενοι τῶν διαφόρων ἀξιῶν τοῦ παρελθόντος θὰ ἠδυνάμεθα νὰ συλλάβωμεν τὴν σημασίαν τῶν ἀξιῶν τοῦ παρόντος; Καὶ ἐφ' ὅσον θὰ ἔστερούμεθα τῶν γνώσεων αὐτῶν ὁποῖαν τακτικὴν θὰ ἀκολουθοῦσαμεν πρὸς ἀντιμετώπισιν τῶν προβλημάτων τοῦ παρόντος;

Ἐπιμένοντες ὅτι μᾶς ἐνδιαφέρει μόνον ἡ μελέτη τοῦ παρόντος, τοῦτο σημαίνει ὅτι ἀποδεχόμεθα ἐν ἀφηρημένον στατικὸν σχῆμα τὸ ὁποῖον μόνον θεωρητικὴν σημασίαν ἔχει. Ἡ ζωὴ εἶναι ἢ ἐν τῇ κινήσει πραγματικότης καὶ διαρκῆς μεταβολή, ἢ ἀνθρωπίνῃ κοινωνία διατελεῖ ὑπὸ δυναμικὴν κατάστασιν, ἥτοι ἐξελίσσεται ὑπὸ μορφήν ἐνὸς διαρκοῦς «γίγνεσθαι» τοῦ ὁποῖου τὰ διάφορα στάδια ἐπηρεάζουν τὰ ἐπόμενα.

Ἴνα γνωρίσωμεν τοὺς λόγους διαμορφώσεως ἐνὸς κοινωνικοῦ ἢ οἰκονομικοῦ φαινομένου ἐξετάζομεν τοῦτο ἐάν εἶναι ἱστορικῆς ὕφης, ἐάν δηλ. ἔχει τοιαύτην σημασίαν διὰ τὸ παρὸν, ὥστε νὰ ἀσχοληθῶμεν δι' αὐτὸ κατὰ τὸ παρελθόν. Ἐφ' ὅσον δὲ τοῦτο ἔχει σημασίαν δι' ἡμᾶς εἰμεθα ἠναγκασμένοι νὰ διερευνήσωμεν τὴν πηγὴν ὡς καὶ τοὺς παράγοντας ἐκείνους οἵτινες συνυφάνθησαν μὲ τὴν ἐξέλιξιν του. Οὕτω οἱ φρονοῦντες τὴν σημασίαν μόνον τοῦ παρόντος ἀπορρίπτουν τὴν ἐπιστημονικὴν ἔρευναν, ἥτοι τὴν ἀνακάλυψιν τῆς ἀληθείας, καὶ ἀποτυγχάνουν νὰ εἰσχωρήσουν εἰς τὴν ρίζαν τῶν γεγονότων καὶ φαινομένων.

Ἐκάστη οἰκονομικὴ μορφή παραγωγῆς (λ.χ. οἰκοτεχνία, βιοτεχνικὴ παραγωγή, βιομηχανικὴ παραγωγή) ἢ συναλλαγῆς (λ.χ. φυσικὴ οἰκονομία, νομισματικὴ οἰκονομία, πιστωτικὴ οἰκονομία) ἢ ἐργασίας (δουλεία, ἐμφύτευσις, δουλοπαροικία κλπ.) εἶναι ἀποτέλεσμα ἱστορικῆς ἐξελίξεως.

Ἡ ἱστορία γενικῶς ἔχει σημασίαν διὰ τὸ παρὸν δεδομένου ὅτι ὁ εἰς κρίκος τῆς ἀλύσεώς της συνδέεται ἀρρήκτως μὲ τὸν προηγούμενον. Πολύ δὲ ὀρθῶς ὁ Ludwig von Mises λέγει : «Οἱ ζοφεροὶ αἰῶνες τῆς ἀνθρωπότητος ὑπῆρξαν οὐχὶ διότι ὁ κόσμος παρέλιπε νὰ μελετήσῃ τοὺς πνευματικοὺς θησαυροὺς τοὺς ὁποίους κατέλειπεν ὁ ἀρχαῖος ἑλληνικὸς πολιτισμὸς, ἀλλὰ ὑπῆρξαν ζοφεροὶ διότι οἱ θησαυροὶ οὗτοι ἦσαν κεκρυμμένοι»⁴.

Ὅμως μεταξὺ τῶν ἀντιφρονούντων ὡς πρὸς τὴν σημασίαν τῆς Οἰκονομικῆς Ἱστορίας εἶναι ἕτεροι οἱ ὁποῖοι ἐνῶ δέχονται τὸ ὠφέλιμον τῆς μελέτης ἐκείνων μόνον τῶν γεγονότων τὰ ὁποῖα εἶναι τοῦ ἀμέσου παρελθόντος ἀπορρίπτουν πᾶσαν ἐπὶ τοῦ παρωχημένου παρελθόντος ἔρευναν διερωτώμενοι εἰς τί θὰ ἐχρησίμευε ἢ ἐπ' αὐτοῦ γνῶσις⁵.

Ἡ ἀνωτέρω ὁμως ἐπιχειρηματολογία ὑποπίπτει εἰς ἀντινομίαν, δεχομένη τὴν σημασίαν τῆς μελέτης τοῦ παρελθόντος καὶ ἀρνούμενη συγχρόνως τὴν ἐπὶ τοῦ λίαν ἀπομακρυσμένου παρελθόντος μελέτην, δεδομένου ὅτι ἡ ἱστορία εἶναι, ὡς ἐλέχθη, μία ἄλυσις τῆς ὁποίας οἱ κρίκοι συνδέονται μεταξὺ των.

Ἡ ἰδέα ἐνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ γεγονότος ἀπεσπασμένου ἀπὸ τὸν χρόνον θὰ ἦτο μία ἀνερμάτιστος σύλληψις «θὰ ὠμοίαζε, ὡς λέγει ὁ Mondaini, μὲ ἕν ὄρυκτὸν ἢ ἕν φυτὸν ἐστερημένον παντὸς δεσμοῦ μὲ τὸν ἀνόργανον ἢ τὸν ὀργανικὸν κόσμον εἰς τὸν ὁποῖον ἀνήκει»⁶.

Ὁὗτω βασικὸν χαρακτηριστικὸν τῆς ἱστορίας εἶναι ὅτι ἐνῶ αὕτη ἀφορᾷ εἰς τὸ παρελθὸν ὁμως συμμετέχει ἐνεργῶς εἰς τὸ παρὸν. Τὸ παρελθὸν ζῆ εἰς τὸν βίον τοῦ παρόντος καὶ ἐπηρεάζει τὴν ἐξέλιξιν τοῦ παρόντος. Διὸ καὶ μολοντί τὰ ἄτομα τῆς μιᾶς γενεᾶς τείνουν νὰ ἀπομακρυνθοῦν τῆς προηγούμενης, δὲν δύνανται νὰ ἀνεξαρτοποιηθοῦν τελείως ταύτης.

2. Ἡ ἐπικαιρότης τῆς Ἱστορίας καὶ αἱ ἱστορικαὶ ἀναλογίαι.

Τὸ παρελθὸν ζῆ ἐντὸς τοῦ παρόντος καὶ συναντᾶται εἰς τὰς τεχνικὰς μεθόδους, εἰς τὰ μέσα μεταφορᾶς καὶ ἐπικοινωνίας, εἰς τὸ νόμισμα, τὰ πινακωτικά μέσα κλπ. Μελετῶντες δὲ τὸ παρὸν εἰσχωροῦμεν καὶ εἰς τὸ παρελθὸν, δεδομένου ὅτι τὸ ὄριον τοῦ παρόντος εἶναι συγχρόνως καὶ ὄριον τοῦ παρελθόντος καὶ ἀντιστρόφως, εἰς τοῦτο δὲ ὀφείλεται καὶ ἡ ἐπικαιρότης τῆς Ἱστορίας.

Ἐτερον ἱστορικὸν χαρακτηριστικὸν εἶναι ὅτι δὲν ὑφίσταται ἐπανάληψις τοῦ αὐτοῦ γεγονότος καὶ ναὶ μὲν τοῦτο εἶναι συνάρτησις ἑτέρου τοιοῦτου, ὁμως δὲν δύναται νὰ εἶναι ταυτόσημον μὲ ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον προϋπῆρξεν ἢ ἠκολούθησε, διότι ἐν τῇ ἱστορίᾳ ὑφίσταται διαρκὴς ἀλλαγὴ καὶ συνεχὴς δημιουργία.

4-5. L. von Mises : Theory and History, σελ. 294.

6. G. Mondaini : σελ. 129-130.

για ⁷. Τὰ ιστορικά γεγονότα όμως, μολονότι δὲν ἐπαναλαμβάνονται, ἐμφανίζουν καὶ ιστορικὰς μεταξὺ τῶν ἀναλογίας. Αἱ ἀναλογίαι αὗται εἶναι συντέλειαι ὠρισμένων καταστάσεων ὀφειλομένων ἀφ' ἑνὸς μὲν εἰς ἓνα σταθερὸν σχεδὸν συντελεστήν, τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν, ἐμφανίζουσιν σταθερότητα ψυχολογικῶν καὶ φυσιολογικῶν ἀντιδράσεων καὶ ἀφ' ἑτέρου εἰς ἓνα μεταβλητόν, τὰς διαφορὰς προϋποθέσεις αἰτινὲς δημιουργοῦνται κατὰ τὴν πορείαν τῆς ἀνθρωπότητος. 'Ἐφ' ὅσον δὲ ἔχομεν ἀνάλογους προϋποθέσεις, ἔχομεν καὶ ἀνάλογον γεγονός, ἀνάλογον ἐκδήλωσιν εἰς τὴν πολιτικὴν, τὴν κοινωνικὴν καὶ τὴν οἰκονομικὴν ζωὴν.

Προκειμένου δὲ περὶ τῆς τελευταίας ἢ Οἰκονομικῆς 'Ιστορίας πλουτίζει τὴν ἀνθρωπίνην γνῶσιν καὶ ὑποδεικνύει τὸν ὀρθὸν τρόπον ἐνεργείας ἐπὶ ἀναλόγων περιστάσεων, τῆς οἰκονομικῆς ζωῆς, διὰ τῆς βαθυτέρας γνώσεως τῶν οἰκονομικῶν φαινομένων τῶν ὁποίων, ὅσον περισσότερον ἀναδιφῶμεν τὰς σελίδας ἐξελιξέως των, τόσο ἐμβαθύνομεν εἰς αὐτά.

3. Ἡ περὶ μεθόδων διαμάχη, *homo oeconomicus* καὶ *homo societatis*.

Ἡ τοιαύτη σημασία τῆς Οἰκονομικῆς 'Ιστορίας ἀπετέλεσεν αἰτίαν διχογνωμιῶν, μεταξὺ ὁπαδῶν τῆς 'Ιστορικῆς Σχολῆς καὶ ὁπαδῶν τῆς Ψυχολογικῆς Σχολῆς, τῶν πρώτων ἀποκλείοντων τὴν ἀφηρημένην μέθοδον ἐφ' ἧς στηρίζονται οἱ δεῦτεροι ὅτινες ἀρνοῦνται τὴν ἐπαγωγικὴν μέθοδον ἣτις καὶ ἀφορᾷ εἰς τὴν ἱστορικὴν μέθοδον ⁸. Ἡ τοιαύτη διχογνωμία ἐπεξετάθη γενικῶς καὶ μεταξὺ νεωτέρων ὁπαδῶν τῆς ἱστορικῆς μεθόδου καὶ ὁπαδῶν τῆς ἀφηρημένης μεθόδου ἣτις ἀποτελεῖ τὸ βασικὸν ἔργαλεῖον τοῦ ἐργαστηρίου τῆς «Καθαρᾶς Οἰκονομικῆς».

Οἱ ὁπαδοὶ τῆς ἀφηρημένης μεθοδολογίας παραβλέπουν τὸν κοινωνικὸν παράγοντα καὶ ἀσχολοῦνται μόνον μὲ τὸ ἄτομον καὶ τὴν οἰκονομικὴν αὐτοῦ συμπεριφορὰν διεπομένην μόνον ὑπὸ τοῦ συμφέροντος καὶ ἀπηλλαγμένου πάσης κοινωνικῆς καὶ θεσμικῆς ἐπιρροῆς ἐντὸς ἑνὸς ὑποθετικοῦ συστήματος μιᾶς ἡδονιστικῆς οἰκονομίας. Κατὰ τοὺς ὁπαδοὺς τῆς «Καθαρᾶς Οἰκονομικῆς» ὁ οἰκονομολόγος δὲν εἶναι ἀναγκαῖον νὰ ἐνδιαφέρεται δι' ὅλας τὰς ἐκφάνσεις τῆς κοινωνικῆς ζωῆς, ἀλλὰ μόνον διὰ τὰ οἰκονομικὰ φαινόμενα, ὡς νὰ ἀνήκουν ταῦτα εἰς ἓνα κενωρισμένον κόσμον ὃν διέπει τὸ ἀτομικὸν συμφέρον. Οὗτοι στηριζόμενοι εἰς διαφόρους ὑποθέσεις, διατυπώνουν ἓν σύστημα μαθηματικῶν συναρτήσεων κατασκευάζοντες μίαν ἰδεατὴν μηχανικὴν τῆς οἰκονομίας. Διὸ καὶ ὁ κόσμος τῆς πραγματικότητος τίθεται, ὑπ' αὐτῶν, εἰς δευ-

7. E. F. Herkscher : The aspects of Economic History, σελ. 706.

8. E. Ζολότα : Θεωρητικὴ Οἰκονομικὴ, Ἀθήναι 1949, σελ. 223.

τέραν μοῖραν, τῶν ἀνθρώπων μεταφερομένων εἰς ἓνα ἰδεατὸν κόσμον, ἀπὸ τὸ ἀτελὲς εἰς τὸ τέλειον, ἀπὸ τὸ συγκεκριμένον εἰς τὸ ἀφηρημένον.

Οἱ τοῦ XIX αἰῶνος στοχασταὶ τῆς Ἱστορικῆς Σχολῆς ὑπὸ τὴν ἐπιρροὴν τοῦ κλίματος τῆς χρησιμοποίησεως τῆς ἱστορικῆς μεθόδου εἰς ὅλας τὰς ἡθικὰς καὶ κοινωνικὰς ἐπιστήμας ὑπεστήριξαν τὴν ἄκραν ἀποψιν, ὅτι ἡ θεωρητικὴ οἰκονομικὴ εἶναι ματαία διὰ τὴν σύλληψιν τῆς οἰκονομικῆς πραγματικότητος. Διὸ καὶ ἐπρέσβευον τὴν ἀντικατάστασιν καὶ αὐτῆς ταύτης τῆς Οἰκονομικῆς Ἐπιστήμης ὑπὸ μόνης τῆς Οἰκονομικῆς Ἱστορίας.

Οὕτω σκεπτόμενοι οἱ ὁπαδοὶ τῆς Ἱστορικῆς Σχολῆς προέβησαν εἰς διαίρεσιν τῆς ἱστορίας τῆς ἀνθρωπότητος συμφώνως πρὸς διάφορα στάδια τῆς οἰκονομίας καὶ ἀπέριψαν τὸν ἰδανικὸν τύπον ἀνθρώπου, τῆς ἀφηρημένης θεωρήσεως, τὸν Homo oeconomicus, τὸν διακρινόμενον διὰ τὴν ἀπὸ μέρους αὐτοῦ ἐγωιστικὴν συμπεριφορὰν βάσει τοῦ μεγίστου τῆς ὠφελιμότητος, διὰ τὰ τὸν ἀντικαταστήσουν μὲ τὸν Homo societatis⁹. Οὗτος εἶναι πλεον πολὺ πλοκὸν ἄτομον ἀπὸ τὸν Homo oeconomicus, μὲ τὰς ἀρετάς του, τὰ ἔλαττώματά του, τὰ ἔνστικτά του, τὰ συναισθηματά του, τὸν ἀλτρουισμόν του, τὰς ἐπιθυμίας του, τὰς ἐπ' αὐτοῦ ἐπιρροάς τῶν ὑπερατομικῶν παραγόντων κλπ. Οὕτω πρὸ τῆς σχηματικῆς καὶ ἀφηρημένης δράσεως τοῦ οἰκονομικοῦ ἀνθρώπου ἀντιπαρετέθη ὁ κοινωνικὸς ἀνθρώπος ὁ ὁποῖος κινεῖται ἐντὸς δυναμικῆς ροῆς θεσμῶν, τεχνολογικῶν μεταβολῶν, πνευματικῶν προσπαθειῶν καὶ ἐπιδράσεων πολιτικῶν καὶ ψυχολογικῶν παραγόντων, ἀντὶ δὲ τῶν αἰδίων καὶ ἀμεταβλήτων παγκοσμίων νόμων τῆς Κλασσικῆς Σχολῆς ἀντιπαρετέθησαν τάσεις - νόμοι ἰσχύοντες δι' ὄρισμένην περίοδον καὶ δι' ὄρισμένην χώραν, διὸ καὶ οἱ ὁπαδοὶ τῆς Ἱστορικῆς Σχολῆς προέτειναν τὴν ἱστορικὴν ἔρευναν.

Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία περὶ τῆς σημασίας τῆς Ἱστορίας ἥτις εἶναι ἡ πλουτίζουσα ἡμᾶς μὲ τὴν πείραν της, ἡ δίδουσα δυνατότητας γνώσεως τοῦ παρελθόντος, ἵνα γνωρίζοντες τὸ παρελθὸν ἀντιμετωπίζωμεν ἐπιτυχέστερον τὰ πράγματα τοῦ παρόντος. Ὅμως ἡ ἱστορικὴ μέθοδος δὲν ἀποτελεῖ καὶ τὴν μόνην μέθοδον ἐρεύνης τῆς Οἰκονομικῆς Ἐπιστήμης ἥτις ἔχει ἀνάγκην καὶ τῶν ἄλλων μεθόδων.

4. Οἰκονομικὴ Ἱστορία καὶ Οἰκονομικὴ Θεωρία.

Ἡ Οἰκονομικὴ Ἱστορία δὲν ἀποκλείει τὴν Οἰκονομικὴν Θεωρίαν ὡς ἐπίσης ἡ Οἰκονομικὴ Θεωρία τὴν Οἰκονομικὴν Ἱστορίαν. Εἶναι σοβαρὸν λάθος

9. Σχετικῶς μὲ τὴν ἔνοιαν τοῦ οἰκονομικοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ κοινωνικοῦ ἀνθρώπου ἴδε εἰς τὴν μελέτην μου: *The Methods of Economics and the development of Economic Doctrines*, εἰς *Studi in onore di Amintore Fanfani*.

νά νομίζωμεν ὅτι ἡ Οἰκονομικὴ Ἱστορία καὶ ἡ Οἰκονομικὴ Θεωρία δύνανται νά προοδεύσουν ἀνεξαρτήτως ἢ μία τῆς ἄλλης ¹⁰.

Ἡ Οἰκονομικὴ Θεωρία οὐχὶ μόνον ὑποδεικνύει εἰς τὸν ἱστορικὸν ποῖα φαινόμενα πρέπει νά τύχουν ἱστορικῆς ἐρεύνης, ἀλλὰ δίδει καὶ δυναμότητας εἰς αὐτὸν νά ἐρμηνεύσῃ τὰ διάφορα γεγονότα καὶ φαινόμενα τοῦ οἰκονομικοῦ βίου καὶ νά ἐμβαθύνῃ εἰς αὐτά. Εἶναι ἀδύνατον λ.χ. νά ἀσχολῆται τις μὲ τὴν περὶ Τραπεζῶν ἱστορικὴν ἐρευναν χωρὶς νά γνωρίζῃ τὴν ἔννοιαν καὶ τὴν φύσιν τῆς Τραπεζῆς ἢ νά ἐπεξεργάζεται τὸ θέμα τοῦ ἐπιπέδου τῶν τιμῶν κατὰ μίαν ἱστορικὴν περίοδον ἀγνοῶν τὸν περὶ τιμῶν μηχανισμόν. Οὕτω ἐργαζόμενος ὁ ἱστορικὸς τῆς Οἰκονομίας, μὴ λαμβάνων ὑπ' ὄψιν τὴν οἰκονομικὴν θεωρίαν, θά εἶναι ἀνίκανος νά ἐμβαθύνῃ εἰς τὸ ἀντικείμενον τῆς ἐρεύνης του.

Ὁ θεωρητικὸς πάλιν τῆς Οἰκονομίας ἄνευ τῆς Οἰκονομικῆς Ἱστορίας θά διατυπώσῃ διαφόρους συναρτήσεις τῶν οἰκονομικῶν φαινομένων, θά προσαρμόσῃ τὴν σκέψιν του εἰς τὰς ἀντιδράσεις τοῦ δρῶντος ὑποκειμένου τῆς οἰκονομίας χωρὶς ὅμως καὶ νά συλλαμβάνῃ τὴν περὶ αὐτῶν πραγματικότητα. Οὕτω ὁ θεωρητικὸς οἰκονομολόγος ἄνευ τῆς Οἰκονομικῆς Ἱστορίας οὐδέποτε θά μετέχῃ τῆς πραγματικότητος τοῦ οἰκονομικοῦ βίου.

Ὁ οἰκονομολόγος, χρησιμοποιοῦν τὰ ἱστορικὰ γεγονότα ἀπὸ θεωρητικῆς πλευρᾶς, ἀναζητεῖ εἰς τὴν ἱστορίαν τὸ ὑλικὸν τὸ ὁποῖον θά τὸν βοηθήσῃ διὰ τὴν ἐπαλήθευσιν τῶν οἰκονομικῶν νόμων. Διότι ἡ Οἰκονομικὴ Ἱστορία τὰς ὑποθετικὰς συλλήψεις τῆς οἰκονομικῆς θεωρίας τὰς θέττει ὑπὸ τὸν ἐλεγχὸν τῶν πραγματικῶν γεγονότων ¹¹, δυναμένη οὕτω νά μετατρέψῃ τὴν σχηματικὴν ἀλήθειαν εἰς πραγματικὴν ἀλήθειαν τῶν ὑπὸ ἐξέτασιν φαινομένων καὶ συνεπῶς εἶναι μέσον διαφωτίσεως πάσης οἰκονομικῆς θεωρίας καὶ πολιτικῆς.

Οὕτω καὶ ἐνῶ ἡ Οἰκονομικὴ Θεωρία ἀφορᾷ εἰς τὴν διατύπωσιν γενικῶν νόμων αἱ προτάσεις τῆς Οἰκονομικῆς Ἱστορίας εἶναι συνέπειαι συγκεκριμένων εἰδικῶν γεγονότων ¹².

Ἡ Οἰκονομικὴ Ἱστορία πλουτίζει τὸν ἄνθρωπον μὲ τὴν πείραν τοῦ παρελθόντος καὶ καθιστᾷ τοῦτον ἱκανὸν ὅπως ἀντιμετωπίσῃ μὲ τὴν ὀρθολογικωτέραν διαδικασίαν τὸν οἰκονομικὸν βίον κατὰ τὸ παρὸν ¹³.

10. W. Sombart: Economic History... , σελ. 1 κ. ἐπ.

11. Ἡ ποσοτικὴ θεωρία λ.χ. ἐξηγεῖται μὲ τὰ γεγονότα τῆς αὐξήσεως τοῦ χρήματος καὶ τῆς ὑψώσεως τῶν τιμῶν ἐπὶ Ἐρρίκου VIII καὶ Ἐδουάρδου VI, τὰς ἀνακαλύψεις τῶν πολυτίμων μετάλλων ἐν Ἀμερικῇ ἐπὶ δυναστείας Τυδώρ, ἐκ τῶν συνεπειῶν τῶν assignats κατὰ τὴν Γαλλικὴν Ἐπανάστασιν, ἀπὸ τὴν περίοδον τῆς Bank Restriction ἐν Ἀγγλίᾳ, ἀπὸ τὰς συνεπειὰς ἐπὶ τῶν τιμῶν τοῦ ἀνακαλυφθέντος χρυσοῦ εἰς Αὐστραλίαν καὶ Καλιφορνίαν κατὰ τὸν XIX αἰῶνα, κλπ.

12. John Neville Keynes, The scope and method, σελ. 271, 278.

13. Ὁ Herkacher λέγει ὅτι ἡ μὲν Οἰκονομικὴ Θεωρία μᾶς δίδει τὰς διαφόρους λογικὰς

5. Βεβαιότης και ἀβεβαιότης, τὸ τυχαῖον ἐν τῇ Ἱστορίᾳ.

Ἡ Ἱστορία ὡς ἐλέχθη στερεεῖται κανονικότητος, ἔχουσα ὡς ἀντικειμενον γεγονότα τὰ ὁποῖα γίνονται μίαν μόνον φοράν και δὲν ἐπαναλαμβάνονται, διὸ και ἡ φύσις τοῦ ἱστορικοῦ φαινομένου εἶναι διάφορος ἐκείνης τοῦ φυσικοῦ φαινομένου. Προσέτι ἡ Ἱστορία γράφεται ἀπὸ ἄτομα ἔχοντα ἰδίας ἀντιλήψεις, οὕτω δὲ ἡ ἀντικειμενικότης εἶναι δυσχερεστάτη εἰς τὴν Ἱστορίαν, παρ' ὅλον τὸ θετικὸν περίβλημα μὲ τὸ ὁποῖον συγγραφεῖς ἠθέλησαν νὰ τὴν περιβάλλουν, δεδομένου ὅτι εἶναι ἀμφίβολος ἡ ἀντικειμενικὴ θεώρησις τῶν φαινομένων τῆς ἐξ αἰτίας τῆς προσωπικῆς συμμετοχῆς τοῦ ἐρευνητοῦ εἰς αὐτά.

Ἀπὸ τῆς πλευρᾶς ταύτης αἱ φυσικαὶ ἐπιστῆμαι εὐρίσκονται εἰς πλεονεκτικὴν θέσιν ἐφ' ὅσον τὰ φυσικὰ φαινόμενα εἶναι τελειῶς ἀντικειμενικά ¹⁴. Τὸν φυσικὸν κόσμον διέπουν νόμοι τοὺς ὁποίους ἐξάγομεν ἐκ τῆς μελέτης τῶν φυσικῶν φαινομένων και τοὺς ὁποίους ἐπιβεβαιώνομεν και διὰ τῆς πειραματικῆς μεθόδου. Αἱ φυσικαὶ ἐπιστῆμαι, ἐπίσης, ἔνεκα τῆς κανονικότητος τῶν φυσικῶν φαινομένων, ἐπιτυγχάνουν ἀσφαλῆ πρόβλεψιν. Ἀλλὰ αἱ κοινωνικαὶ ἐπιστῆμαι στεροῦνται οὐχὶ μόνον τοῦ προνομίου τοῦ πειραματισμοῦ τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν ἀλλὰ και τοῦ προνομίου τῆς ἀσφαλούς προβλέψεως.

Διότι τὰ κοινωνικὰ φαινόμενα, ἐν οἷς και τὰ οικονομικὰ φαινόμενα, ἐξαρτώμενα ἐκ τῶν ἀντιδράσεων τῶν ἀτόμων τὰ ὁποῖα μεταβάλλουν ἀποφάσεις καθιστοῦν τὸν ἔλεγχόν των δυσχερῆ και πᾶσαν πρόβλεψιν ἐπισφαλῆ. Ἐξ ἄλλου τὸ τυχαῖον (chance) εἶναι περιπεπλεγμένον μὲ τὰ διάφορα γεγονότα ἐπιδρᾶ και ἐπὶ τῆς οικονομίας. Ἡ ἀπομόνωσις δὲ τούτου εἶναι ἀδύνατος διὰ τὸν ἀνθρώπινον νοῦν, διότι τὸ τυχαῖον δὲν βασιζέται ἐπὶ νόμου ἢ θελήσεως, ἀλλ' εἰς μίαν σύμπτωσιν αὐτοτελῶν φαινομένων μὴ δυναμένων ὅπως προβλεφθῶσι διὰ νὰ μετατραπῆ πολλάκις ἡ πορεία τῶν γεγονότων πρὸς ἄλλην ἀπὸ τὴν ἀναμενομένην κατεύθυνσιν. Οὕτω ἡ Οἰκονομικὴ Ἐπιστήμη ἀδυνατεῖ νὰ διαγράψῃ μετὰ βεβαιότητος τὴν πορείαν τῶν γεγονότων τὰ ὁποῖα μόνον ὅταν τίθενται ὑπὸ τὸν ἔλεγχον τῆς ἐπαληθεύσεώς των καθίστανται ὀριστικῶς βέβαια ¹⁵.

Διότι οἱ διέποντες τὴν ἀνθρωπίνην κοινωνίαν (νόμοι) δὲν εἶναι ὡς ἐκεῖνοι τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν ὀτινες εἶναι κανονικοὶ και ἀναλλοιώτοι, δὲν ὑφίστανται οικονομικοὶ νόμοι ὅμοιοι μὲ τοὺς φυσικοὺς νόμους ¹⁶.

κατασκευᾶς ἐπὶ τῶν οικονομικῶν φαινομένων, ἐνῶ ἡ Οἰκονομικὴ Ἱστορία ἐλέγχει τὴν ὀρθὴν ἐφαρμογὴν τῆς οικονομικῆς θεωρίας (E. F. Herkscher, σελ. 705).

14. Ὁ ἱστορικὸς ἐξετάζει τὰς ἐπιδράσεις τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου ἐπὶ τῆς ἀνθρωπίνης πράξεως, ἐνῶ ὁ φυσικὸς αὐτὰ ταῦτα τὰ φαινόμενα.

15. L. von Mises : History and Theory, σελ. 308.

16. Ὁ Zeuthen λέγει ὅτι μεταβολαὶ τῶν οικονομικῶν, φαινομένων αἱ ὀρευόμεναι εἰς τὴν ὑπαρξίν ποσοτικῶν και ποιοτικῶν μεταβολῶν, δυσχεραίνουν τὴν διαπίστωσιν οικονομ-

Ὁ οικονομικὸς νόμος ἐνέχει τὴν ἔννοιαν τῆς ἀναγκαιότητος καὶ οὐχὶ τῆς ἀκριβείας ὡς συμβαίνει μὲ τοὺς νόμους τῆς φύσεως. Μόνον ἢ καθαρὰ θεωρία θὰ ἠδύνατο νὰ ὀμιλήσῃ περὶ οικονομικῶν νόμων ἀκριβείας, οὐχὶ ὁμοίως ὑπὸ ἔννοιαν δυναμένην νὰ χρησιμεύσῃ καὶ ἐν τῇ πράξει. Γενικῶς δυνάμεθα νὰ θεωρήσωμεν ὡς νόμους ἐκείνους οἵτινες ἀφοροῦν εἰς ἐμπειρικὰς γενικεύσεις, ὡς λχ. ὁ νόμος τοῦ Gresham, ὁ νόμος τῶν φθίνουσῶν ἀποδόσεων κλπ. ¹⁷.

Κατὰ συνέπειαν ἐφ' ὅσον οἱ οικονομικοὶ νόμοι εἰς τὸν κόσμον τῆς πραγματικότητος ἀφοροῦν εἰς τάσεις ἢ πρόβλεψίς μας δὲν θὰ εἶναι ἀπολύτως ἀσφαλῆς. Διὸ καὶ πρὸς ἀσφαλεστέραν ἔρευναν ἢ οικονομικὴ ἱστορία λαμβάνει ὄπλα καὶ ἐξ ἄλλων ἐπιστημῶν. Ἡ Στατιστικὴ παρέχει ἀφθονὸν ὕλικόν ἀποφασιστικῆς σημασίας, διότι ἐφ' ὅσον ἡ οικονομικὴ ἱστορία περιγράφει φαινόμενα ἀνθρωπίνης πείρας, οὐχὶ ὑπὸ ἰκανότητος διεπομένων, βοηθεῖται καὶ ὑπὸ τῆς Στατιστικῆς, ἥτις εἶναι μία ἐκ τῶν μεθόδων τῆς ἱστορικῆς ἐρεύνης ¹⁸. Ἡ Στατιστικὴ ἐξετάζουσα τὰ ποσοτικὰ φαινόμενα εἶναι μία εἰδικὴ μέθοδος τῆς Οἰκονομικῆς Ἱστορίας ¹⁹. Οὕτω διὰ τῆς ἀριθμοδεικτικῆς εἰκόνας τοῦ ὑπὸ ἐξέτασιν φαινομένου (λχ. πληθυσμοί, τιμαί, παραγωγή κλπ.) προβαίνομεν εἰς θετικωτέραν ἔρευναν καὶ πλησιάζομεν εἰς τὴν ἀσφαλῆ σύλληψιν τῆς πραγματικότητος.

Ἐπίσης τὴν Οἰκονομικὴν Ἱστορίαν βοηθεῖ καὶ ἡ Κοινωνικὴ Ἱστορία δεδομένου ὅτι δι' αὐτῆς ὁ ἱστορικὸς τῆς Οἰκονομίας πλουτίζει τὰς γνώσεις του διαγράφων ἐν γενικώτερον περιβάλλον ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἀναπτύσσεται ἡ οἰκονομία. Ἐπίσης καὶ ἡ Γεωγραφία ἔχει ἀμεσον σχέσιν μὲ τὴν Οἰκονομικὴν Ἱστορίαν ²⁰ δεδομένου ὅτι ἡ οἰκονομία ἀναπτύσσεται ἐντὸς ὠρισμένου γεωγραφικοῦ περιβάλλοντος τὸ ὁποῖον ἐπιδρᾷ ἐπὶ τῶν οικονομικῶς δρῶντων ἀτόμων.

Πρὸς ἐπίτευξιν ἀποτελεσματικωτέρας ἐρεύνης ἡ Οἰκονομικὴ Ἱστορία δέχεται τὴν βοήθειαν καὶ τῆς Κοινωνιολογίας.

Διὰ τῆς Κοινωνιολογίας ἐπιτυγχάνομεν ἀπομόνωσιν τοῦ κοινωνικοῦ στοιχείου καὶ ἐπακριβῆ καθορισμὸν τῆς συμβολῆς του ἀνεγείροντες οὕτω ἐν λογικὸν οἰκοδόμημα τοῦ πολιτισμοῦ.

κῶν νόμων (F. Zeuthen, *Economic Theory*, σελ. 11). Περὶ οικονομικῶν νόμων καὶ εἰς Λ. Σαουνᾶτσον: *Μέθοδος τῆς Οἰκονομικῆς θεωρητικῆς καὶ Οἰκονομικῶν νόμοι, εἰς Ἐπιθεώρησιν Κοινωνικῆς καὶ Δημοσίας Οἰκονομικῆς*, Ἀθῆναι 1941.

17. T. W. Hutchison, *The significance...*, σελ. 59.

18. L. Febure: *Histoire, Economie et Statistique*, εἰς *Annales Sociétés, Civilisations*, 1930 No 8, σελ. 581-590 καὶ A. Fanfani: *Statistiche al servizio degli storici nello studio della storia dei prezzi* εἰς *Rivista Internazionale di Scienze Sociali*, 1987.

19. L. von Mises: *The Ultimate Foundation*, σελ. 55.

20. Κ. Α. Σφυρῆ: *Γεωοικονομία καὶ Οἰκονομία, Μεθοδολογικὴ Ἔρευνα*, ἐν Ἀθήναις, 1980, 13ε καὶ Γ. Μιστάρδη εἰς Α' Συνέδριον Ἑλληνικῆς Ἐταιρείας Οἰκονομικῶν Ἐπιστημῶν (21-22 Ἀπριλίου 1960): *Ἡ Οἰκονομικὴ Ἀνάπτυξις τῆς Ἑλλάδος*, τόμ. Β', σελ. 29 κ.ε., καὶ σελ. 56, Ἀθῆναι 1961.

Ειδικώτερον όμως την οικονομικήν ιστορίαν βοηθεῖ ἡ Οικονομική Κοινωνιολογία διότι ἐνῶ ἡ Οἰκονομική Ἱστορία ἀσχολεῖται μετὰ τὴν οικονομικήν συμπεριφορὰν τῶν ἀνθρώπων κατὰ τὴν ἱστορικὴν διαδρομήν, ἡ οικονομικὴ Κοινωνιολογία προσπαθεῖ ὅπως ἐξηγήσῃ τὴν αἰτίαν αὐτῆς τῆς συμπεριφορᾶς τῶν ²¹.

Πολλοὶ ἠθέλησαν νὰ ἀντικαταστήσουν τὴν Ἱστορίαν διὰ τῆς Κοινωνιολογίας, παρὰ τὸ γεγονός ὅτι ἡ Ἱστορία ἀσχολεῖται μετὰ συγκεκριμένα γεγονότα καὶ ἰδιαιτέρας φύσεως τοιαῦτα, ἐνῶ ἡ Κοινωνιολογία ἀσχολεῖται ὀλιγώτερον μετὰ ἱστορικὰ γεγονότα καὶ περισσώτερον μετὰ γενικῆς καὶ ἀφηρημένης φύσεως θέματα.

6. Ἡ Ἀκμή, ἡ Παρακμὴ καὶ ὁ Οἰκονομικὸς Παράγων.

Ἐλέχθη ἀνωτέρω, «ὅτι ἡ ζωὴ εἶναι ἢ ἐν τῇ κινήσει πραγματικότης καὶ διαρκῆς μεταβολή», όμως θὰ πρέπει νὰ ὀμιλήσωμεν καὶ περὶ τοῦ εἶδους αὐτῆς τῆς μεταβολῆς ὡς καὶ περὶ τῆς σημασίας τῆς οἰκονομίας ἐπ' αὐτῆς. Εἶναι δυνατόν νὰ ἔχωμεν μίαν ἀλλαγὴν εἰς τὴν ἱστορικὴν πορείαν τῆς ἀνθρωπότητος όμως αὕτη δύναται νὰ εἶναι ἢ ἀνιούσα ἢ κατιούσα. Ἡ κατὰ χρόνον μεταβολὴ τῆς ἱστορικῆς πορείας δὲν σημαίνει ὅτι ἡ ἀνθρωπότης φέρεται εἰς στάδιον ὑψηλότερον τοῦ προηγουμένου της, διότι εἶναι δυνατόν νὰ ὀδεύσῃ αὕτη εἰς χαμηλότερον καὶ ἀντὶ προόδου, ἦτοι τῆς βραδείας ἢ ταχείας ἀναπτύξεως εἰς ὑψηλότερους καὶ πλέον συνθετωτέρους θεσμοὺς καὶ εἰς ὑψηλότερα ἐπιπέδα τῆς τέχνης, τῶν γραμμάτων, τῆς οἰκονομίας, τῆς τεχνικῆς κλπ. νὰ φθάσωμεν εἰς τὴν κατιούσαν των, ἦτοι τὴν παρακμὴν. Οὕτω ἡ διαδρομὴ τῆς ἱστορίας εἶναι μία τεθλασμένη μετὰ μόνην τὴν διαφορὰν ὅτι γενικῶς αὕτη εἶναι ἀνιούσα. Ἐπίσης δεόν ὅπως ἔχωμεν ὑπ' ὄψιν ὅτι ὅταν ὀμιλῶμεν περὶ ἀκμῆς ἢ παρακμῆς τῆς οἰκονομίας τοῦτο σημαίνει ὅτι καὶ ἡ κοινωνία ἀντιστοίχως εὐρίσκειται ἐν ἀκμῇ ἢ παρακμῇ μετὰ μόνην τὴν διαφορὰν ὅτι ἡ κοινωνικὴ ἀκμὴ ἢ παρακμὴ δὲν ὀφείλεται μόνον εἰς τὸν οἰκονομικὸν παράγοντα. Ἡ ἀκμὴ καὶ ἡ παρακμὴ δὲν ὀφείλεται μόνον εἰς τὸν οἰκονομικὸν παράγοντα. Ἡ ἀκμὴ καὶ ἡ παρακμὴ εἶναι συνέπεια πολλῶν καὶ ποικίλων παραγόντων μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ ὁ οἰκονομικὸς παράγων. Οἱ διάφοροι παράγοντες τοῦ πολιτισμοῦ εἶναι ἀδύνατον μεμονωμένως νὰ καθορίσουν τὴν τροπὴν τῶν ἱστορικῶν πραγμάτων, ἀλλὰ ἄλλοι συνδροῦν, ἄλλοι περισσώτερον, ἄλλοι ὀλιγώτερον, ἄλλοι ταχύτερον, ἄλλοι βραδύτερον διὰ τὴν ἀκμὴν ἢ τὴν παρακμὴν.

Προκειμένου δὲ περὶ τοῦ οἰκονομικοῦ παραγόντος οὗτος εἶναι ἐκ τῶν σημαντικωτέρων καὶ ἡ βαρύτερος τούτου ἔχει μεγίστην σημασίαν διὰ τὴν κοινωνικὴν ἀνάπτυξιν.

²¹ J. Schumpeter : History of Economic Analysis, New York 1953, σελ. 21 καὶ Α. Δ. Σίβερτ : Οικονομικὴ Κοινωνιολογία, Ἀθήνα 1959.

Ὁ διατυπώσας τὴν θεωρίαν τοῦ ἱστορικοῦ ὕλισμοῦ ἢ ἱστορικοῦ μονισμοῦ Karl Marx στηριζόμενος ἐπὶ μόνου τοῦ οἰκονομικοῦ παράγοντος ὑπεστήριξεν ὅτι ἡ ἀκμὴ καὶ ἡ παρακμὴ τοῦ πολιτισμοῦ ὀφείλεται μόνον εἰς οἰκονομικὰ αἰτία. Ὅμως ἡ οἰκονομία ἀφορᾷ εἰς τὴν μίαν μόνον πλευρὰν ἐξελιξέως τοῦ πολιτισμοῦ καὶ οὐχὶ εἰς αὐτὸν τοῦτον τὸν πολιτισμόν. Οὕτω δὲν ἀρκοῦν μόνον τὰ οἰκονομικὰ αἰτία διὰ νὰ ἐξηγήσωμεν τὴν πρόοδον τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνίας²². Εἶναι πλάνη νὰ θέλωμεν νὰ ἀναγάγωμεν ὅλους τοὺς ἐπηρεάζοντας τὴν ἱστορικὴν πορείαν παράγοντας ὑπὸ ἓνα, τὸν οἰκονομικόν, μολονότι εἶναι εἰς ἕκ τῶν ἀποφασιστικωτέρων διὰ τὴν ἐξέλιξιν τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνίας. Ἡ οἰκονομία μόνη δὲν ἀρκεῖ διὰ νὰ ἐξηγήσῃ τὴν φύσιν καὶ τὴν ἐξέλιξιν τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνίας. Ὁ Postan χαρακτηριστικῶς λέγει : «Εἰς κοινωνιολογικῶς σκεπτόμενος ἱστορικὸς ἀντιμετωπίζων ἐν οἰκονομικόν φαινόμενον θὰ προσπαθῆσῃ νὰ θέσῃ τοῦτο ἐντὸς τοῦ συνόλου τῆς κοινωνίας καὶ τῆς κουλτούρας τῆς. Εἰς μαρξιστῆς ὕλιστῆς θὰ πράξῃ τὸ ἀντίθετον, οὗτος θὰ προσπαθῆσῃ νὰ θέσῃ τὸ σύνολον τῆς κοινωνίας καὶ τοῦ πολιτισμοῦ τῆς ὑπὸ ἓν μοναδικὸν φαινόμενον, αὐτὸ τὸ ὑποῖον θεωρεῖ οὗτος βασικόν. Ἐν ἄλλοις λόγοις θὰ προσπαθῆσῃ νὰ λάβῃ ὑπ' ὄψιν του τὴν ὅλην ἱστορικὴν κατάστασιν ὡς συνέπειαν οἰκονομικῶν αἰτίων»²³.

Οὕτω διὰ τῆς τοιαύτης θεωρήσεώς του ὁ Marx προέβη εἰς ὕλιστικὴν ἔρμηνειαν τῆς ἱστορίας, ἐνῶ τὴν ἱστορίαν τῆς Οἰκονομίας ἀνέπτυξεν συστηματικῶς μόνον ἢ Ἱστορικὴ Σχολὴ τὴν ὁποίαν καὶ ἠκολούθησαν νεώτεροι ὀπαδοί τῆς.

Ἡ Ἱστορικὴ Σχολὴ προσεπάθησε νὰ συγκεντρώσῃ ὕλικόν οἰκονομικοῖστορικόν καὶ συγχρόνως νὰ καθορίσῃ τὰς τάσεις τῆς Οἰκονομίας βάσει διαφόρων σταδιακῶν μορφῶν τῆς. Ἡ τοιαύτη προσπάθεια τῆς Ἱστορικῆς Σχολῆς ὑπῆρξε σημαντικὴ οὐχὶ τόσο διὰ τὰς διακρίσεις τῆς οἰκονομικῆς ἐξελιξέως (οὐχὶ ἄλλωστε ἀποφασιστικῶς ἐπιτυχεῖς), τὴν ὁποίαν δυνάμεθα νὰ παρακολουθήσωμεν ἔχοντες ὑπ' ὄψιν μεγάλας περιόδους τῆς Γενικῆς Ἱστορίας, ὅσον διότι ἡ Οἰκονομικὴ Ἐπιστήμη ἐφωδιάσθη μὲ ὕλικόν ἀπαραίτητον διὰ τὴν πρόοδόν τῆς. Διὸ καὶ ἐνταῦθα δὲν πρόκειται νὰ προβῶμεν εἰς ἀνάπτυξιν τῶν διαφόρων διαιρέσεων αἰτίνες διευτυπώθησαν ὑπὸ τῶν διαφόρων συγγραφέων, ὁ χρόνος ἄλλωστε δὲν μᾶς ἐπιτρέπει νὰ ἀνοιχθῶμεν εἰς τὰ πελάγη ταῦτα τῆς οἰκονομικῆς ἱστορίας²⁴.

22. Ὁ Karl Federn λέγει : «Οἱ αὐτοὶ ὄροι παραγωγῆς δύνανται νὰ προκαλέσουν διαφόρους ἰδεολογίας (λ.χ. ἑλληνικὸς καὶ ρωμαϊκὸς πολιτισμός). (K. Federn : The materialist conception of History, London 1939, σελ. 81).

23. M. Postan : Function and Dialectic, σελ. 406.

24. Σχετικῶς μὲ τὰ ἱστορικὰ στάδια τῆς Οἰκονομίας, ἴδε εἰς Ch. Verlinden : Introduction à l'Histoire Économique générale, Coimbra 1948 καὶ A. Δ. Σίδερν : Ἱστορία τοῦ Οἰκονομικοῦ Βίου, 1952, τομ. Α'.

Θεωροῦμεν ὅμως ὑποχρέωσίν μας νὰ ἐπαναλάβωμεν καὶ νὰ τονίσωμεν τὴν συμβολὴν τῆς Ἱστορικῆς Σχολῆς διὰ τὴν Οἰκονομικὴν Ἱστορίαν πολὺ μεγαλυτέρας ἐκείνης τοῦ Marx τοῦ ὁποίου ἡ σύλληψις ἀφορᾷ περισσότερον εἰς τὴν Κοινωνιολογίαν, παρὰ εἰς τὴν Οἰκονομικὴν Ἱστορίαν ²⁵.

Ἔργον τοῦ ἱστορικοῦ δὲν εἶναι ἡ ἀνακάλυψις νόμων διότι ἄλλως ἡ ἱστορία γίνεται δυναμικὴ Κοινωνιολογία, ὁ ἱστορικὸς δύναται νὰ γενικεύῃ, νὰ περιγράψῃ καὶ νὰ ἠθικολογήσῃ ἀκόμη, δὲν δύναται ὅμως νὰ προμηθεύῃ νόμους κινουντας τὴν ἱστορίαν ²⁶. Λόγῳ ὅμως αὐτῆς ταύτης τῆς φύσεως τῆς ἱστορίας καθ' ἣν ἐξετάζεται καὶ ἡ σχέσις τοῦ ἀτόμου πρὸς τὰς ἀνθρωπίνας ἀξίας καὶ τῆς ἐξαρτήσεώς του ἀπὸ μεγαλυτέρας δυνάμεις, βάσει τῆς φύσεως, τοῦ χρόνου, καὶ τῆς παραδόσεως ὁ ἱστορικὸς μοιραίως ἀπὸ τὴν ἱστοριογραφίαν τρέπεται καὶ εἰς ἀφηρημένας θεωρήσεις. Οὕτω προέκυψεν ἡ μεθοδολογία πρὸς καθολικὴν ἐρμηνείαν τῆς ἱστορίας.

7. Οἰκονομία καὶ Φιλοσοφικὴ Ἑρμηνεία τῆς Ἱστορίας.

Διὰ τῆς καθολικῆς συλλήψεως τοῦ ἀνθρωπίνου νοὸς περὶ τῆς διεπούσης τὴν πραγματικότητα γενικῆς ἀρχῆς βάσει τῆς ὁποίας κινεῖται ἡ ἱστορία πρὸς ὀρισμένην λογικὴν ἔκβασιν διευπλώθησαν διάφοροι μέθοδοι ἐρμηνείας τῆς Ἱστορίας.

Διὰ τῶν τοιούτων μεθόδων ἐρμηνείας τῆς Ἱστορίας ἡ σκέψις δὲν ἀρκεῖται μόνον εἰς τὴν νοητὴν γραμμὴν ἀπὸ τοῦ παρελθόντος μέχρι τοῦ παρόντος. ἀλλὰ ἐξακοντίζει τὴν γραμμὴν ταύτην καὶ πέραν τοῦ παρόντος εἰς τὸ μέλλον. Ἡ τοιαύτη ἱστορικὴ θεώρησις, περιλαμβάνουσα, παράδοσιν, παρὸν καὶ μέλλον, ἔχει σχέσιν μὲ τὴν μεταφυσικὴν, καὶ δι' αὐτῆς δίδονται ἀνάλογοι ἐξηγήσεις ἐπὶ τοῦ ἱστορικοῦ πεπρωμένου ²⁷. Κατωτέρω θὰ ἀναπτύξωμεν διαφόρους ἐρμηνείας αἰτινες διευπλώθησαν διὰ τῆς ἐγκαταλείψεως τοῦ πεδίου τῆς ἐμπειρικῆς γενικότητος, στηριχθεῖσαι ἐπὶ τῆς συλλήψεως τοῦ θεμελιώδους ἱστορικοῦ νόμου, ἀναγκαστικοῦ καὶ παγκοσμίου.

Στοχασταὶ φιλοσοφοῦντες ἐπὶ τῆς Ἱστορίας ἀπεδέχονται διαφόρους παράγοντας ὅτινες δίδουν κινήτηριον ὄηθισιν εἰς τὴν ἱστορίαν ἵνα φθάσῃ ἡ ἀνθρωπότης εἰς ὀρισμένον ἀναπόφευκτον τέρμα. Πρὸς τὸ τέρμα δὲ αὐτὸ κατευθύνεται ἡ ἀνθρωπότης εἴτε διὰ τῆς ἀνθρωπίνης θελήσεως, εἴτε ἀνεξαρτήτως

25. Ὁ μαρξιστὸς N. Bucharin, ὑποστηρίζει, ὅτι πᾶσα οἰκονομικὴ θεωρία ἐξαρτᾶται ἐκ προϋποθέσεων κοινωνιολογικοῦ χαρακτῆρος χρησιμευσουσῶν ὡς βάσις πάσης ἐρεῦνης τῆς οἰκονομικῆς πλευρᾶς τῆς κοινωνικῆς ζωῆς (N. Bucharin : The Economic Theory of the Leisure Class, New York 1927, σελ. 35).

26. M. R. Cohen : ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 39-40.

27. Κατὰ τὸν R. Cohen τὸ ἄσμα τῆς Δεβόρας πρὸς τὸν Ἀβραάμ καὶ ἡ Γένεσις εἶναι ἡ πρώτη Φιλοσοφία τῆς Ἱστορίας, R. Cohen, σελ. 119.

ταύτης, αϊτιοκρατικῶς. Ἡ ὑφισταμένη ἀνά τὴν πάροδον τοῦ χρόνου παράδοσις εἶναι τοιαύτης ἰσχύος ἐπὶ τῆς θελήσεως τῶν ἀνθρώπων ὥστε νὰ ἐπιδρᾷ ἐπ' αὐτῶν αϊτιοκρατικῶς ²⁸.

Τὰ κοινωνικὰ φαινόμενα ἀποτέλεσμα τῆς κοινωνικῆς συμβιώσεως τῶν ἀνθρώπων δὲν διέπονται, ὡς ἐλέχθη, ὑπὸ νόμων ὁμοίων μετὰ ἐκείνων τῆς φυσικῆς ἀναγκαιότητος, ἀλλὰ ὑπὸ τάσεων αἰτινες διέπουν τὴν ἀνθρωπίνην κοινωνίαν, διὸ καὶ ἡ διαδικασία τῆς ἀνθρωπίνης ἱστορίας δὲν εἶναι μηχανικὴ. Οἱ ἄνθρωποι θέτουν σκοποὺς συνειδητοὺς ἀλλὰ συγχρόνως δέχονται καὶ τὰς ἐπιδράσεις τοῦ παρελθόντος.

Ὁ ἄνθρωπος ἐνεργεῖ ὑπὸ τὴν ἀνάγκην καὶ πραγματοποιεῖ ἔργον πρὸς ἀντιμετώπισιν τῆς διὰ τῆς θελήσεώς του, τοῦ παρελθόντος ἐπιδρώντος ὡς ὄρου ἐκδηλώσεως αὐτῆς τῆς θελήσεως. Οὕτως ἔχομεν, ἀφ' ἑνὸς μὲν ἐν αϊτιοκρατικῶν δεδομένων ἐξαρτώμενον ἐκ τῶν ὄρων πραγματοποιήσεως τῆς θελήσεως τῶν ἀτόμων, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἕτερον δεδομένον, ἦτοι τὸ αὐτεξούσιον, διὰ τῆς βάσει τῆς ἐλευθέρως θελήσεως ἐνεργείας τῶν ἀτόμων πρὸς ὑπερπήδησιν τῶν παρουσιαζομένων ἀναγκῶν τοῦ παρόντος. Ἀπὸ τῆς πλευρᾶς ταύτης τὰ άτομα δὲν εἶναι παίγνια τῆς αϊτιοκρατίας.

Διὰ τῆς χριστιανοθητικῆς θεωρήσεως τῆς ἱστορικῆς ἐξελίξεως ἔχομεν κατ' ἀρχὴν τὴν κατάπτωσιν τοῦ ἀνθρώπου λόγῳ τοῦ προπατορικῆς τοῦ ἁμαρτήματος. Βάσει ὁμοῦ τοῦ χριστιανικοῦ κανόνος ζωῆς ὁ ἄνθρωπος ἀπολυτροῦται τῶν ἀδυναμιῶν του. Ἡ ἱστορία τοῦ Χριστοῦ εἶναι ἡ ἱστορία τοῦ ἀνθρώπου καὶ ὅταν ὁ Χριστὸς ἀποθνήσκη ἐπὶ τοῦ Σταυροῦ ἀνοίγεται ἡ ὁδὸς πρὸς τὴν σωτηρίαν. Ταύτην δὲ ὁ ἄνθρωπος ἐπιτυγχάνει διὰ τῆς μετὰ τοῦ Θεοῦ συνεργασίας ἐν πνεύματι ἀγάπης καὶ θυσίας διὰ τοὺς ἄλλους.

Βάσει τῶν ἰδεῶν αὐτῶν δίδονται λύσεις τοῦ ἐπιγείου προβλήματος καὶ τῆς νίκης τοῦ ἀνθρώπου ἐπὶ τοῦ χρόνου διὰ τῆς μεταφορᾶς ἀπὸ τοῦ κόσμου τούτου εἰς τὸν κόσμον τῆς αἰωνιότητος, ἀπὸ τὴν ἱστορικὴν τοῦ ἀνθρώπου ὑπόστασιν εἰς τὴν ἐξωἱστορικὴν του συνέχειαν. Διὰ τοῦ χριστιανικοῦ κανόνος ἐπιτυγχάνεται ὀρθολογισμὸς τῆς ζωῆς ἵνα ὁ ἄνθρωπος ὡς ὑπεράττη ἀξία εὐνοηθῇ ὑπὸ ἀναλόγου πρὸς τὴν ἐξέλιξιν τῆς κοινωνίας οἰκονομικοῦ καθεστώτος τὸ ὁποῖον θὰ τοῦ παρέχει τὰ μέσα ζωῆς ὡς ἡθικοῦ καὶ ὕλικου ὄντος.

28. «Αἱ πράξεις μας, λέγει ὁ ἀστρονόμος Sir James Jeans, προσδιορίζονται ἀπὸ τὴν θέλησίν μας καὶ εἴη ἀπὸ τὰ ὄντα ἡμᾶς ἐλαττήρια, ταῦτα δὲ ὑπὸ τοῦ παρελθόντος μας. Ὁ φυσιολόγος ἐξετάζει τὸ παρελθὸν ἐντὸς τοῦ πλαισίου τῆς κληρονομικότητος καὶ τοῦ περιβάλλοντος, ὁ ἠθικολόγος ἐντὸς τῶν πλαισίων τῆς ἠθικῆς καὶ τῶν πνευματικῶν ἐπιδράσεων, ὁ δὲ φυσιολόγος ἐντὸς τῶν ψυχικοχημικῶν ἐνεργειῶν. Ἄπαντες ὁμοῦ συμφωνοῦν ὅτι ἡ σχετικὴ ἰσχύς τῶν διαφόρων αἰτιῶν προσδιορίζεται ἀπὸ τὰ κατὰ τὸ παρελθὸν συμβάντα, εἰς τρόπον ὥστε ὁ ἄνθρωπος νὰ ἀδυνατῇ νὰ ἐκλέξῃ ἐλευθέρως ὁ βίος, ἀλλὰ πάντοτε τὸ παρελθὸν αὐτοῦ. (J. Jeans : Physics and Philosophy, London 1948, σελ. 212).

και ούτω βοηθούμενος και τελειοποιούμενος να διέλθη διά του θανάτου νικητής.

Είς τόν ἐγκόσμιον βίον ὁ ἄνθρωπος δι' ἀγώνων ἐναντίον τῆς ἀναγκαϊότητος καί τοῦ κόσμου τῆς ὕλης προσπαθεῖ νά ἐξυψωθῇ πρὸς τὸ θεῖον και ἵνα ἐπιτύχη τοῦτο ὁρᾷ ἐλευθέρως. Ἡ δὲ ἐξύψωσις πρὸς τὸ θεῖον ἀπαιτεῖ ἐλευθερίαν ὄλων τῶν ἀνθρώπων διότι οὐδεὶς δύναται ἐξ αὐτῶν νά κατέχη πλήρως τὴν ἀλήθειαν. Ἄπαντες οἱ ἄνθρωποι ἐπιτυγχάνουν νά γκωρίσουν μέρος τῆς ἀληθείας και μόνον ἐν τῇ συνεργασίᾳ τούτων, ἐν ἐλευθερίᾳ, ἐπιτυγχάνουν τὴν πλήρη πνευματικότητα τῆς ζωῆς. Διὸ και τὸ πρόβλημα τῆς ἐλευθερίας τῆς συνειδήσεως εἶναι βασικὸν διὰ τὸν ἄνθρωπον. Ἡ Ἱστορία δὲν εἶναι μόνον ἐξέλιξις ἐπιφανειακιῶν γεγονότων, ἀλλὰ εἰς αὐτὴν περιέχεται βάθος και προσδιορίζεται δυναμικῶς ὁ ἐντὸς τοῦ νοήματός της Λόγος, τῶν ἀνθρώπων προσπαθούτων, ἐν ἐλευθερίᾳ, ὅπως ἐρμηνεύσουν ὀρθῶς τὴν διδασκαλίαν τοῦ Χριστοῦ. Διότι ἀκολουθοῦντες τὴν ἐκάστοτε και ἔγγυτέραν πρὸς τὴν λύσιν τῶν ἀνθρωπίνων προβλημάτων τακτικὴν πλησιάζουν εἰς τὴν ὀριστικὴν λύσιν τοῦ ἱστορικοῦ προβλήματος, εἰς τὸ ὅποιον συμπεριλαμβάνεται και τὸ οἰκονομικὸν πρόβλημα.

Ὁ Hegel ἐκ τῶν χριστιανικῶν δογμάτων, ἐν τῇ ὑπ' αὐτοῦ διδομένη ἐρμηνείᾳ τῆς ἱστορίας δέχεται ἐν : τὴν σωτηρίαν, συνδέων ταύτην διὰ τοῦ Λόγου (Vernunft). Ὁ Θεὸς ἢ Λόγος κυβερνᾷ τὸν κόσμον και ἡ πραγματοποίησις τῶν ἐπιθυμιῶν του εἶναι ἡ Ἱστορία τῶν ἀνθρώπων. Ἡ Ἱστορία δὲ αὕτη ἐξελίσσεται διαλεκτικῶς, ὡς πορεῖα πρὸς τὴν πλήρη ἐλευθερίαν τοῦ πνεύματος, κατὰ στάδια, ἀπὸ θέσεως εἰς ἀντίθεσιν και εἶτα εἰς σύνθεσιν, διὰ νά προκύψῃ νέα ἀντίθεσις ἐπιτυγχανομένης τελικῶς τῆς σωτηρίας. Αὕτη σημαίνει τελικὴν ἐπικράτησιν τῆς πλήρους ἐλευθερίας τοῦ πνεύματος.

Διὰ τὸν Karl Marx ἡ ἐξέλιξις τῆς Ἱστορίας εἶναι ἐπίσης διαλεκτικὴ ὡς ἡ τοῦ Hegel μὲ μόνην τὴν διαφορὰν ὅτι αὕτη δὲν ἐξελίσσεται βάσει τῶν συγκρουομένων ἰδεῶν. Ὁ Marx ἀναστρέφει τὴν Ἑγελειανὴν διαλεκτικὴν, κατ' αὐτὸν αἱ ἰδέαι εἶναι ἀντανάκλασις τῆς πάλης τῶν τάξεων ὀφειλομένης εἰς τὴν ὑπαρξιν ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας ἣτις προσφέρει εἰς τοὺς κατέχοντας τὰ μέσα παραγωγῆς, δυνατότητας ἐκμεταλλεύσεως τῶν στερουμένων ταῦτα. Ἡ πάλη δὲ αὕτη ἐμφανίζεται ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ δουλοκτητικοῦ καθεστῶτος, τὸ ὅποιον διεδέχθη τὸν πρωτόγονον κομμουνισμόν, μεταξὺ δούλου και δουλοκτήτου, ὡς και εἰς τὰ ἐπόμενα ἱστορικὰ στάδια μεταξὺ δουλοπαροίκου και φεουδάρχου, κεφαλαιοκράτου και ἐργάτου ἀντικατοπτριζομένη εἰς τὰς ἰδεολογίας τῶν κυριαρχούντων και κυριαρχουμένων τάξεων. Τὴν δὲ ἀνατροπὴν τῆς τελευταίας κυριάρχου τάξεως, τῆς κεφαλαιοκρατικῆς, κατὰ Marx, θὰ ἀκολουθήσῃ καθεστῶς κοινοκτημοσύνης τῶν μέσων παραγωγῆς, ὁ κομμουνισμός, δι' οὗ θὰ καταργηθῇ ἡ ἐκμετάλλευσις τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὸν ἄνθρωπον και ἡ κοινωνία θὰ εἶρη τὴν σωτηρίαν της.

Διὰ τῆς ὕλιστικῆς ἀντιλήψεως τῆς ἱστορίας ὡς ἐκλήθη ἐπίσης ἡ τοιαύτη ὑπὸ τοῦ Μαρχ θεώρησις τῆς κοινωνικῆς λειτουργίας παρουσιάζονται τόσον ἡ λανθασμένη ὅσον καὶ ἡ ὀρθὴ πλευρὰ τῆς πραγματικότητος ὡς ἀπλαῖ ἀντανაკλάσεις ὕλιστικῶν αἰτιῶν ἐφ' ὧν ὁ Μαρχ στηρίζει τὴν αἰτιοκρατίαν του. Ταύτην δὲ οὗτος τελικῶς ἀρνεῖται διακηρύσσων ὅτι διὰ τῆς τελικῆς ἱστορικῆς ἐκβάσεως, ἣτις συμπίπτει μὲ τὸν κομμουνιστικὸν τρόπον παραγωγῆς, οἱ ἄνθρωποι θὰ δύνανται ἐνσυνειδήτως πλέον νὰ καθορίζουν τὸ κοινωνικὸν των «εἶναι» καὶ νὰ ἐνεργεῶν ἐλευθέρως²⁹.

Διὰ τῆς ἀντιλήψεώς του ταύτης ὁ Μαρχ ἀπὸ μιᾶς πλευρᾶς γίνεται ὁπαδὸς τῆς αἰτιοκρατίας καὶ ἀπὸ τῆς ἄλλης ὁπαδὸς τοῦ αὐτεξουσίου³⁰ καθιστάμενος καὶ ὁ ἴδιος δέσμιος τῶν δεσμῶν τὰ ἅποια ἐγάλκευσε διὰ τὸ αὐτεξούσιον, ἐννοῖαν τὴν ὁποίαν θεωρεῖ τυπικὴν καὶ ἀφρημένην.

Ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ κοινωνίᾳ δὲν ὑφίσταται μηχανιστικὴ ἀναγκαιότης, διότι τὰ ἄτομα προβαίνουν καὶ εἰς διαφόρους ἐκτιμήσεις καὶ εἰς ἐλευθέραν ἐπιλογὴν σκοπῶν οἵτινες μεταβάλλουν τὴν ἱστορικὴν πορείαν.

Προσέτι ἡ ἱστορικὴ θεώρησις τοῦ Μαρχ εἶναι συνέπεια τῆς ὠριsmένης ἱστορικῆς περιόδου τὴν ὁποίαν οὗτος εἶχεν ὑπ' ὄψιν του, ἥτοι τῆς ἀναπτύξεως τοῦ βιομηχανικοῦ κεφαλαιοκρατισμοῦ εἰς τὴν Ἀγγλίαν, ἐξετασθείσης ὑπ' αὐτοῦ ὡς μιᾶς περιόδου τῆς διαλεκτικῆς τῆς ἱστορίας διὰ τῆς ἁποίας καὶ ἠθέλησε νὰ συλλάβῃ ὁλόκληρον τὴν ἱστορικὴν ἐξέλιξιν.

Ὁ Α. Λορία στηριζόμενος καὶ οὗτος ἐπὶ τοῦ οἰκονομικοῦ παράγοντος καὶ δὴ ἐπὶ τῆς ἐγγείου ἰδιοκτησίας προσεπάθησεν ἐπίσης νὰ ἐρμηνεύσῃ τὴν ἱστορικὴν ἐξέλιξιν. Οὗτος δέχεται ὅτι αἱ μεταβολαὶ τῆς ἐγγείου ἰδιοκτησίας, ἀνά τὴν ἱστορικὴν διαδρομὴν, ἐπέφερον καὶ ἀναλόγους μεταβολὰς εἰς τὴν οἰκονομικὴν κατασκευὴν τῆς κοινωνίας καὶ ἐντεῦθεν εἰς τὴν διαμόρφωσιν τοῦ κοινωνικοοικονομικοῦ της καθεστῶτος τοῦ ὁποίου τελειότερα μορφή θὰ εἶναι ὁ σοσιαλισμὸς. Καὶ ἡ ὑπὸ τοῦ Α. Λορία υἱοθέτησις ἐνὸς μόνου παράγοντος, τοῦ οἰκονομικοῦ, πρὸς ἐρμηνείαν τῆς ἱστορικῆς ἐξελίξεως εἶναι ὡς ἐλέχθη καὶ διὰ τὸν Μαρχ μονόπλευρος, καὶ ὡς ἐκ τούτου ἀνεδαφικὴ.

Συγγραφεῖς προσεπάθησαν κατὰ καιροῦς νὰ φιλοσοφήσουν ἐπὶ τῆς ἱστορίας βάσει γεωγραφικῆς μεθόδολογίας (Bacon, Bodin, Montesquieu, Herder).

29. Ὁ συνιδρυτὴς τοῦ «Ἐπιστημονικοῦ Σοσιαλισμοῦ» F. Engels διακηρύσσει, ὅτι μὲ τὸ τέλος τοῦ θεσμοῦ τῆς ἰδιοκτησίας οἱ ἄνθρωποι «... θὰ γίνουιν κύριοι τῆς φύσεως, κύριοι τοῦ ἑαυτοῦ των, ἐλεύθεροι» F. Engels : *La fin de la philosophie καὶ Socialisme Utopique et Socialisme Scientifique*, σελ. 30.

30. Ὁ Κ. Μαρχ, εἰς τὰς περιφήμους «θέσεις» του προβαίνων εἰς κριτικὴν τοῦ Φεοῦρμπαχ νου ὕλισμοῦ, δέχεται, ὅτι ἡ ἐξέλιξις τῶν μέσων παραγωγῆς εἶναι ἀποτέλεσμα τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος. Χαρακτηριστικῶς λέγει : «... ὁ παιδαγωγὸς παιδαγωγεῖται καὶ αὐτός», ἴδε εἰς F. Engels : *L. Feuerbach et la fin de la Philosophie Classique Allemande*, (Annexe) γαλ. μετάφρ., Paris 1945.

Κατ' αὐτοὺς τὸ γεωγραφικὸν περιβάλλον (φυσικόν, γεωλογικόν, κλιματολογικόν) ἔχει μεγίστην σημασίαν ἐπὶ τῆς δράσεως καὶ τῆς ἀντιδράσεως τοῦ ἀνθρώπου, εἶναι ὁ βασικὸς μοχλὸς τῆς Ἱστορίας.

Βεβαίως ὁ ἄνθρωπος προσαρμόζεται εἰς τὸ γεωγραφικὸν τοῦ περιβάλλον καὶ ἀπὸ τῆς πλευρᾶς ταύτης ἢ ἐπιρροή τούτου εἶναι ἀναμφισβήτητος, ὅμως δὲν εἶναι καὶ τοιαύτη ὥστε νὰ καθορίσῃ τὰ πεπρωμένα τῶν ἀνθρώπων. Οἱ στηριζόμενοι ἐπὶ τοῦ γεωγραφικοῦ παράγοντος παραβλέπουν ὅτι ὁ τρόπος ἠθικῆς καὶ τεχνολογικῆς προσαρμογῆς δὲν ὀφείλεται εἰς τὸ γεωγραφικὸν περιβάλλον. Ὅμαδες ἀνθρώπων ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ γεωγραφικοῦ περιβάλλοντος συμπεριφέρονται κατ' ἀντίθετον τρόπον ἀπὸ ἄλλας ὁμάδας ἀτόμων ἀνηκούσας εἰς τὸ αὐτὸ γεωγραφικὸν περιβάλλον.

Ἐτεροι συγγραφεῖς ἠθέλησαν νὰ ἐξετάσουν τὴν ἱστορικὴν ἐξέλιξιν ἀπὸ τῆς σκοπιᾶς τοῦ φυσιολογικοῦ παράγοντος, τοῦ ρόλου τῆς προσωπικότητος, τῆς σημασίας τοῦ ἀνωμένου πλήθους κλπ. Ἀναφερόμεν ὅμως μόνον ἐκείνους οἵτινες ἐστηρίχθησαν ἐπὶ κοινωνικοοικονομικῆς βάσεως. Οὕτω ὁ E. Durkheim προσεπάθησε νὰ διατυπώσῃ ὡς βασικὴν κινητήριον δύναμιν τῆς ἱστορίας τὸν καταμερισμὸν τῶν ἔργων. Ὅμως εἰς τὴν τοιαύτην τοῦ Durkheim ἐπὶ τῆς Ἱστορίας ἀντίληψιν θὰ πρέπη νὰ παρατηρήσωμεν, ὅτι καὶ μὲν ὁ καταμερισμὸς τῶν ἔργων καταδεικνύει τὴν κοινωνικὴν πρόοδον εἰς ἀρκετὰ μεγάλον βαθμὸν δὲν ἐξηγεῖ ὅμως τὴν αἰτίαν αὐτῆς τῆς προόδου, δεδομένου ὅτι ὁ καταμερισμὸς τῶν ἔργων εἶναι κυρίως ἀποτέλεσμα καὶ οὐχὶ αἰτία τῆς κοινωνικῆς ἐξελίξεως.

Κοινωνικοοικονομικὴν ἀποψιν ὑπεστήριξαν καὶ οἱ G. Sorel καὶ P. Barth. Κατ' αὐτοὺς ἡ κοινωνία εἶναι ἡ ἠθικὴ μονὰς τῆς ὁποίας ἡ ἐξέλιξις εἶναι ἡ διὰ τῆς ἠθελημένης δημιουργικότητος καὶ δὴ διὰ τῆς πάλης τῶν ἐργατικῶν συνδικάτων ὑπερνίκησις τῶν ὑπαρχόντων ἐμποδίων πρὸς ἐπιβολὴν ὀρθολογικῆς τάξεως ἣτις τελικῶς συμπίπτει μὲ τὴν ἐξαφάνισιν τοῦ Κράτους.

Οὐδεὶς ἀμφισβητεῖ ὅτι ἡ κοινωνία εἶναι ἠθικὴ μονὰς, ὅμως δὲν ἐξηγεῖται διὰ τῶν ἀντιλήψεων τῶν Sorel καὶ Barth ἡ φύσις τῶν αἰτιῶν αἰτίνας μεταβάλλουν τὴν περὶ ἠθικῆς ἀντίληψιν τῆς κοινωνίας.

Ἐτέρα μεθοδολογία ἐρμηνευτικῆ τῆς Ἱστορίας εἶναι ἡ ἱστοριοθεσμικὴ (T. Veblen, J. Commons κ.ἄ.) καθ' ἣν ἡ ζωὴ εἶναι μία διαρκῆς διαδικασία σταθερῶν μεταβολῶν καὶ ὑπὸ τὸ φῶς τῆς βασικῆς ταύτης προϋποθέσεως ἀπαραίτητος καθίσταται ἡ μελέτη τῶν κοινωνικῶν θεσμῶν οἵτινες ἐξελίσσονται. Οἱ θεσμοὶ εἶναι φαινόμενα ἀνάγκης τὰ ὁποῖα συντελοῦν εἰς τὴν ὀργάνωσιν τῆς κοινωνίας τῶν ἀνθρώπων δημιουργούντων τὴν ἱστορικὴν συνέχειαν.

Οἱ θεσμοὶ ἔχουν θεμελιώδη σημασίαν διὰ τὰς μεταξὺ τῶν ἀτόμων συναπτομένας σχέσεις. Αἱ ἐπιθυμίαι, ἡ δραστηριότης, αἱ συνήθειαι ἀποτελοῦν κληρονομίαν τῶν ἀνθρώπων μιᾶς ἱστορικῆς περιόδου εἰς τοὺς ἀνθρώπους τῆς ἄλλης, ἣτις ἀκολουθεῖ. Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον εἶναι πραγματικότης διὰ τὸ ἄτο-

μον είναι επίσης και διὰ τὴν κοινωνίαν ἐντὸς τῆς ὁποίας ζῆ και ἀναπτύσσεται τοῦτο.

Ἐν τῇ ἐπιδιώξει τῆς ἱκανοποιήσεως τῶν ἀναγκῶν των οἱ ἄνθρωποι ἐπηρεάζουν ὁ εἰς τὸν ἄλλον και μιμοῦνται ὁ εἰς τὸν ἄλλον, ὥστε νὰ δημιουργῆται μία συλλογικὴ συμπεριφορὰ (behavior), τῆς ἀξιολογικῆς τῶν ἀνθρώπων κρίσεως ἐπηρεαζομένης ἐκ τῆς κοινωνικῆς τάξεως τῶν πραγμάτων. Οὕτω τὰ οἰκονομικὰ φαινόμενα δέον ὅπως ἐξετάζωνται ἐντὸς τοῦ πλέγματος τῆς ἠθικῆς και τῶν ἰσχυόντων πολιτικῶν και κοινωνικῶν θεσμῶν ἐντὸς τοῦ διαρρέοντος χρόνου. Διὸ κατὰ τοὺς θεσμικοὺς κινητήριος μοχλὸς τῆς ἱστορίας δὲν εἶναι αἱ ὑλικαὶ παραγωγικαὶ σχέσεις αἱ καθορίζουσαι τὴν συνείδησιν τῶν ἀνθρώπων ὡς ὑποστηρίζει ὁ Μαρξ, ἀλλὰ ἡ συνείδησις τῶν ἀνθρώπων εἶναι αὐτὴ ἡ ὁποία προσδιορίζει τὸ κοινωνικὸν «εἶναι». Κατὰ συνέπειαν οἱ ἄνθρωποι ἔχοντες τὴν ἐμπειρίαν τοῦ παρελθόντος δημιουργοῦν τὸ μέλλον διὰ τῆς ἐπιβολῆς διαφόρων θεσμῶν τοιούτων μέχρις ὅτου ἐπιτύχουν εἰρήνην, τάξιν και κοινωνικὴν δικαιοσύνην. Τὸ δὲ τρίπτυχον αὐτὸ δὲν ἐπιτυγχάνεται μὲ τὴν καταστροφὴν τῆς ἀστικῆς κοινωνίας, ὡς ὑπεστήριξεν ὁ Μαρξ. Διὰ τοὺς θεσμικοὺς κοινωνικὰς τάξεις και ψυχολογία τούτων μεταβάλλονται ἀενάως κατὰ τὸν ροῦν τῆς ἱστορίας, οὕτω και ἡ πάλῃ τῶν τάξεων εἶναι πάλῃ κοινωνικῶν στρωμάτων και ἀτελεύτητος και δὲν ἀφορᾷ μόνον εἰς τοὺς ἐπιχειρηματίας και τοὺς ἐργάτας, ἀλλὰ και εἰς τοὺς παραγωγούς και καταναλωτάς, γεωργούς και χονδρεμπόρους, δανειστάς και δανειζομένους κλπ. Μεταβολαὶ εἰς τὰς ἀνθρωπίνους συνηθείας σημαίνουν και μεταβολὴν εἰς τὰς ἀξίας, μεταβολὴν εἰς τὰς ἀντιλήψεις τῆς κοινωνίας περὶ ἐλευθερίας, τάξεως και κοινωνικῆς δικαιοσύνης σημαίνουν σύγκρουσιν ἰδεῶν και οἰκονομικῶν συμφερόντων, ἀνάπτυξιν νέων συνηθειῶν, ἐκάστη τῶν ὁποίων κρίνεται ἐὰν και κατὰ πόσον ἀνταποκρίνεται ἐπὶ τῶν κοινωνικῶν ὄρων ζωῆς. Και ἀκριβῶς ἐδῶ ἐγκείται ἡ σημασία τοῦ ἀνθρωπίνου νοῦς ὅστις εἶναι ὁ δημιουργικὸς παράγων τῆς ἐξελίξεως. Διότι οἱ θεσμικοὶ εἶναι ἀντίθετοι και πρὸς τοὺς ὀπαδοὺς τῆς ὑποκειμενικῆς ψυχολογίας, οἷτινες θεωροῦν τὸν νοῦν ὡς παθητικὸν παράγοντα τῶν ἰδεῶν αἷτινες ἀποτελοῦν κατ' αὐτούς, τὸν κόσμον τῆς πραγματικότητος ἀντανακλόμενοι εἰς τὸν ἀνθρωπίνον νοῦν διὰ τῆς συνθέσεως τῶν διαφόρων σχέσεών των ἐπὶ τῶν ἐννοιῶν τῶν πραγμάτων. Διὰ τοὺς θεσμικοὺς ὁ νοῦς δὲν εἶναι ἀπλοῦς μηχανισμὸς ἀπεικονίσεως ἰδεῶν, ἀλλὰ ὁ βασικὸς μοχλὸς πάσης κοινωνικῆς ἐκδηλώσεως, ἦτοι εἶναι ἐνεργητικὸς παράγων, ὁ δημιουργῶν τὰς ἰδέας και δι' αὐτῶν τὴν ἱστορικὴν πορείαν ἣτις ἐκδηλοῦται διὰ τῶν ὄλων και τελειότερων θεσμῶν. Σχετικῶς μὲ τὰς νεωτέρας βολонταριστικὰς ἀντιλήψεις³¹, ἀναφερόμεθα

31. A. Fanfani : Introduzione allo studio della Storia Economica, και εἰς τοῦ ἴδιου : Neovolontarismo Economico e Storiografia Economica, εἰς Nuova Rivista Storica, 1941, τεῦχος V-VI.

καί εἰς τὸν καθηγητὴν κ. Amintore Fanfani. Ἡ Ἱστορία, κατ' αὐτὸν εἶναι μίᾳ ἐξελικτικῇ διαδικασίᾳ ὡς ἀποτέλεσμα τῆς δράσεως τῶν ἀτόμων. Συμφώνως πρὸς τὸν κ. Fanfani τὰ άτομα ἀπὸ τῆς μιᾶς πλευρᾶς ἐπιλέγουν ἐλευθέρως τοὺς σκοποὺς των, ἀπὸ τῆς ἄλλης ὅμως ἐν τῇ πραγματοποιήσει τούτων, ἐμποδίζονται ἕνεκα φυσικῶν καὶ ἀνθρωπίνων ἀντιστάσεων (resistenza). Διὸ καὶ ἡ Ἱστορία εἶναι ἡ συνεχὴς προσπάθεια πρὸς ὑπερνίκησιν αὐτῶν τῶν ἀντιστάσεων, ἄλλοτε ὀρθολογικῶς καὶ ἄλλοτε μὴ ὀρθολογικῶς ἀντιμετωπιζομένων. Αἱ ἀντιλήψεις αὗται ἐπὶ τῆς Ἱστορίας αἱ σχετιζόμεναι μὲ τὸν βολονταρισμόν, ἦτοι τῆς ἀπὸ μέρους τῶν ἀνθρώπων ἐπεμβάσεως εἰς τὴν κοινωνικὴν καὶ οἰκονομικὴν ζωὴν πρὸς ἐπιβολὴν ὀρθολογικῆς τάξεως εἶναι ἀντίθετοι πρὸς τὴν νατουραλιστικὴν ἱστορικοῦλιστικὴν ἐρμηνείαν τῆς Ἱστορίας.

Ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶναι παίγιον τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων, ὡς ὑπεστήριξεν διὰ τῆς ἐπὶ τῆς ἱστορίας ἀντιλήψεώς του ὁ Marx. Ἡ ἐκ τῶν ἀντιστάσεων αἰτιότης προέρχεται ἐκ πλέγματος αἰτίων, πνευματικῶν καὶ ὑλικῶν, συνεπειᾶ ὄρων καὶ συνθηκῶν παραχθέντων καὶ ἐκ προηγουμένης ἀνθρωπίνης δράσεως, ὅσον ἀφορᾷ ὅμως τὴν δρᾶσιν τοῦ παρόντος ὑπεισέρχεται καὶ ὁ παράγων τοῦ αὐτεξουσίου, τῶν ἀνθρώπων ἐπιλεγόντων σκοποὺς καὶ μέσα, λόγῳ τῆς ἀνάγκης ὅπως ὑπερπηδηθῶσιν αἱ φυσικαὶ καὶ ἀνθρώπινα ἀντιστάσεις τοῦ παρόντος.

Οἱ ἄνθρωποι ἀντιμετωπίζοντες ἐπιτυχῶς ἀντιστάσεις φυσικὰς καὶ ψυχικὰς, κοινωνικὰς καὶ ἀτομικὰς διανοίγουν τὴν ὁδὸν τῆς προόδου εἰς τὴν ἱστορίαν. Προκειμένου δὲ περὶ τῆς οἰκονομικῆς προόδου, αὕτη θὰ προέρχεται ἐκ τῆς ἀναπτύξεως τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων πρὸς μεταβολὴν τῆς φύσεως καὶ πρὸς ποδηγέτησιν τῶν διαφόρων ἀντιστάσεων ἐντὸς μιᾶς γενικωτέρας πολιτικῆς καὶ κοινωνικοοικονομικῆς ὀρθολογικῆς προσαρμογῆς βάσει τοῦ ἐν γένει ἐκπολιτιστικοῦ ἐπιπέδου τοῦ κοινωνικοῦ περιβάλλοντος. Διότι πλὴν τῶν τεχνικῶν, οἰκονομικῶν καὶ πολιτικοοικονομικῶν παραγόντων ἐπιδρῶν καὶ ἕτεροι παράγοντες ἐπὶ τῆς οἰκονομικῆς προόδου ἀναγόμενοι εἰς τὴν σφαῖραν τοῦ πνεύματος, τοῦ περιβάλλοντος καὶ τῆς ἠθικῆς.

Οὕτω ἡ Οἰκονομικὴ Ἱστορία ἀντλεῖ τὸ ὑλικόν της ἐκ τῆς Γενικῆς Ἱστορίας τοῦ Πολιτισμοῦ, τῆς ὁποίας κινητήριος δύναμις εἶναι πλέγμα παραγόντων συνιστάντων τὴν ὅλην προσπάθειαν τῆς ἀνθρωπότητος, ἐν τῇ πορείᾳ τῆς ὁποίας, οἱ διάφοροι σταθμοὶ ὁδεύουν πρὸς τὸ ἱστορικὸν μέλλον τὸ ὁποῖον καλεῖται νὰ λύσῃ ὁ ἀνθρώπινος νοῦς ὡς μυστήριον τῆς Ἱστορίας.

Β ΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- F. Simiand : *La méthode positive en Science*, Paris 1911.
- B. Nogaro : *La méthode de l'Économie Politique*, Paris 1939.
- M. Cohen : *Method Scientific*, εις *Encyclopaedia of Social Sciences*, Τομ. 5, 1949, σ. 389 κ.έπ.
- A. Labriola : *Materialismo storico di Economia Marxista*, Bari, Laterza 1941.
- K. Federn : *The materialist conception of History. A critical History*, London 1939.
- Δ. Καλιτσουνάκη : 'Ο Sombart και ή συστηματοποίησης της Πολιτικῆς Οικονομίας. Μεθοδολογική ἀνάλυσις, ἐν 'Αθήναις, 1930.
- B. Foa : *Sul metodo della Scienza Economica*, εις *Giornale degli Economisti*, 1939, No 2, σελ. 9-70.
- M. Lamberti, L. Einaudi : *Intorno al metodo di scrivere Storia di fatti Economici*, εις *Rivista di Storia Economica*, 1942, No 1, σελ. 22-29.
- G. Arias : *Osservazioni sul metodo storica in Economia*, Milano 1909.
- H. Berr : *La synthèse en Histoire*, Paris 1911.
- G. Palomba : *Cicli storici e cicli economici*, Napoli 1952.
- M. Weber : *Il metodo delle Scienze Storico-Sociali*, Torino 1958.
- B. Croce : *La Storia come pensiero e come azione*, Bari, Laterza, 1954.
- L. von Mises : *Theory and History. An Interpretation of social and economic Evolution*, New Haven 1957.
- K. M. Melvin : *The economic Interpretation of History*, Paris 1929.
- E. Seligman : *The Economic Interpretation of History*, New York 1949.
- H. See : *Materialisme historique et Interpretation économique de l'Histoire*, Paris 1927.
- H. Tawney : *The Study of Economic History*, εις *Economica*, 1933, No 1.
- N. Berdyaev : *The Meaning of History*, London 1945.
- M. R. Cohen : *The Meaning of Human History*, Illinois 1947.
- M. R. Caroselli : *Natura e metodo della Storia Economica (Συλλογή μελετῶν τῶν: Ashley, Barbagallo, Croce, Del Pane, Einaudi, Fanfani, Grass, Hauser, Luzzatto, Mondaini, Verlinden)*, Milano 1960.
- A. Fanfani : *Introduzione allo Studio della Storia Economica*, Milano, έκδ. III, Milano, 1960.
- M. M. Postan : *Function and Dialectic in Economic History*, εις *Economic Review*, Vol. XIV, No 3, 1962, σελ. 397 κ.έπ.

- J. H. Clapham : Economic History Discipline, εις Encyclopaedia of the Social Sciences, τόμ. V, σελ. 330 κ.έπ.
- Τοῦ ἰδίου : The Study of Economic History, Cambridge 1929.
- N. S. Grass : The rise and the development of Economic History, εις Economic History Review, Vol. I, 1927-1928, σελ. 12-34.
- W. Sombart : Economic History and Economic Theory, εις Economic History Review, Vol. II, 1929.
- Henry Berr - Lucien Febvre : History, εις Encyclopaedia of the Social Sciences, τόμ. VII, σελ. 357 κ.έπ.
- A. Marchal : Méthode Scientifique et Science Économique, Paris 1951.
- A. Marchal : Economistes et Historiens, εις Revue Économique, Paris 1950, σελ. 5 κ.έπ.
- F. Braudel : Pour une Économie Historique, εις Revue Économique, Paris 1950, σελ. 37 κ.έπ.
- T. W. Hutchison : The significance and basic postulates of economic theory, London 1938.
- L. von Mises : The ultimate foundation of Economic Science. An Essay on Method, New York 1962.
- E. F. Hecksher : The aspects of Economic History.
- John Neville Keynes : The scope and method of Political Economy, London 1930.
- A. Σίδερι : 'Ιστορία Οικονομικοῦ Βίου (Εἰσαγωγή) Τομ. Α'.
- A. Σαουνάτσου : Μέθοδος τῆς Οικονομικῆς Θεωρητικῆς καὶ Οικονομικῶν νόμοι : εις 'Επιθεώρησιν Κοινωνικῆς καὶ Δημοσίας Οικονομικῆς, Ἀθῆναι 1941.
- P. Schrecher : Work and History, New Jersey 1948.
- L. Febvre : De la méthode à la pratique de l'Histoire, εις «Annales, Sociétés, Civilisations, 1953, No 3, σελ. 362-368.
- L. Choumanidis : The Methods of Economics and the Development of the Economic Doctrines, εις Studi in Onore di Amintore Fanfani, Milano 1962.
- F. Zeuthen : Economic theory and method, Cambridge 1955.